

Małgorzata Żytka

<https://doi.org/10.26881/pwe.2020.48.07>

ORCID: 0000-0002-1191-9894

Uniwersytet Warszawski

mzytko@uw.edu.pl

Dzieci w świecie problematyki finansowej – innowacyjny pakiet dla edukacji wczesnoszkolnej *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych*

Summary

**Children in the world of economics – innovative tool for lower primary school
“I Think, Decide, Act – finances for the youngest”**

The article is dedicated to the issue of developing skills and acquiring economic knowledge in early school-age children, in particular in the field of financial education. The concept of the innovative educational tool “I Think, Decide, Act – finances for the youngest” and the process of testing this didactic material for two and half years in grades 1–3 of primary schools in Poland were presented. The purpose of the abovementioned tool is to provide children with cognitive and social educational situations for independent and creative activity that requires solving economic, financial and social problems. The main research methods were a parallel group experiment and an interview with teachers. The results of studies comparing the level of knowledge and financial-mathematical skills of children in the pretest and posttest indicate a statistically significant increase in the level in experimental group in comparison with the control one. The teachers’ opinions on the application of the innovative tool in school practice show its didactic and educational value, with a particular emphasis on the quality of proposed mathematical open-ended problems related to the practical context

Keywords: financial education, economic awareness, early school-age children, construct knowledge, experimental research, innovative educational tool

Słowa kluczowe: edukacja finansowa, świadomość ekonomiczna, dzieci w młodszym wieku szkolnym, konstruowanie wiedzy, eksperyment, innowacyjny pakiet edukacyjny

Wprowadzenie

Dynamicznie postępujące zmiany warunków społeczno-gospodarczych, technologicznych, demograficznych w Europie i na świecie powodują, że coraz częściej podkreśla się znaczenie indywidualnej odpowiedzialności człowieka za świadome funkcjonowanie w społeczeństwie. Obejmuje to w szczególności ważny dla bezpieczeństwa osobistego i komfortu życia obszar, jakim jest aktywność finansowa, także tutaj bowiem można zaobserwować przekazywanie odpowiedzialności za działania konsumentów z poziomu

instytucji na poziom obywateli. Zmieniają się nawyki, tradycje, oczekiwania i zachowania jednostek, zwiększa się zakres podejmowania indywidualnych decyzji, a także obszar ryzyka, który wiąże się ze wszechobecną reklamą i manipulacją medialną. Zatem edukacja finansowa i szerzej – ekonomiczna społeczeństwa urasta do niezwykle znaczącego czynnika, który zapewnia stabilność i bezpieczeństwo, a także wspiera rozwój gospodarczy i sprzyja budowaniu społeczeństwa obywatelskiego. To jeden z ważniejszych czynników warunkujących podstawy autonomicznego i świadomego funkcjonowania społecznego obywateli wobec coraz bardziej złożonych potrzeb rozwojowych i wzrastającej różnorodności produktów i usług finansowych.

Aby świadomie i racjonalnie funkcjonować na rynku produktów finansowych i szerzej – w sferze ekonomii trzeba dysponować określonymi kompetencjami, które składają się na pojęcie alfabetyzacji finansowej (*financial literacy*). Znaczenie tego terminu wyjaśniono w dokumentach OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) i INFE (International Network of Financial Education). Obejmuje ono wiedzę, umiejętności, postawy oraz świadome zachowania, które są podstawą do podejmowania racjonalnych decyzji finansowych i zapewniają osobiste sukcesy i powodzenie – to wszystko powinno prowadzić do dobrego poziomu życia (Świąćka 2018).

Zatem w kontekście rozwijania kompetencji finansowych obywateli edukacja finansowa jest niezwykle potrzebna. Można ją realizować od najmłodszych lat, rozpoczynając od etapu edukacji elementarnej. Niektóre dzieci już w wieku przedszkolnym dysponują niewielkimi sumami pieniędzy i tym samym stają się wspólnie z rodzicami uczestnikami życia ekonomicznego. Większość nastolatków otrzymuje kieszonkowe. Dzieci i młodzież uczestniczą więc w procesie budowania rozumienia świata gospodarki, który Christine Roland-Levy (2004: 277) określiła mianem socjalizacji ekonomicznej. Jest to rodzaj nieprofesjonalnej, naiwnej ekonomii, w której poznaje się różnorodne opinie, postawy czy zachowania, doświadczając otaczającego świata. Jednak – jak pokazują badania Sabinie Kołodziej (2014) i Bartosza Majewskiego (2010) – poziom wiedzy ekonomicznej uczniów szkół podstawowych i gimnazjów wprawdzie nieco wzrasta wraz z wiekiem, ale ogólnie mimo to jest bardzo niski.

Edukacja finansowa nie jest obecna w polskiej szkole podstawowej w usystematyzowany sposób. W aktualnie obowiązującej podstawie programowej kształcenia ogólnego dla I etapu edukacyjnego w zakresie umiejętności matematycznych można odnaleźć jedynie następujący zapis: „wykonuje obliczenia pieniężne; zamienia złote na grosze i odwrotnie, rozróżnia nominały na monetach i banknotach, wskazuje różnice w ich sile nabywczej”.

Natomiast znacznie więcej działań podejmowanych jest w tym zakresie w edukacji pozaformalnej, w szczególności tych inicjowanych przez instytucje finansowe (Frączek 2017). Wśród banków, które realizują ciekawe i zakrojone na szeroką skalę działania popularyzujące wśród najmłodszych wiedzę i umiejętności finansowe, warto wymienić bank Millenium i jego program „Finansowy elementarz” dla dzieci w wieku przedszkolnym, realizowany od 2016 r. Warto także wspomnieć o fundacji banku Citi Handlowy, która

realizuje projekt pod nazwą „Moje finanse”, oraz o banku Pekao BP i jego nowoczesnym serwisie internetowym PKO Junior dla dzieci w wieku 5–13 lat oraz udostępnianiu wielu materiałów dydaktycznych nauczycielom i rodzicom. W nurt działań popularyzujących wiedzę finansową najmłodszym wpisuje się też Centrum Pieniądza NBP.

Jedną z propozycji edukacyjnych dla wczesnej edukacji, a więc dzieci z klas I–III szkoły podstawowej, jest innowacyjny pakiet *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych* opracowany przez zespół w składzie: Alina Kalinowska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), Małgorzata Żytko (Uniwersytet Warszawski), Ewa Kruk (Stowarzyszenie Krzewienia Edukacji Finansowej – SKEF). Stanowi on zestaw materiałów dydaktycznych przygotowanych na potrzeby edukacji formalnej, może jednak znaleźć zastosowanie także w innych formach edukacji. Recenzentem projektu edukacji finansowej była prof. Dorota Klus-Stańska¹. Celem artykułu jest zaprezentowanie koncepcji tego programu edukacji finansowej oraz wyników testowania pakietu przez dwa i pół roku w klasach I–III szkół podstawowych w Polsce.

Pakiet edukacyjny do edukacji finansowej dla dzieci w młodszym wieku szkolnym

Założenia programu edukacji finansowej „Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych” stanowią podstawę rozwijania u dzieci takich umiejętności, jak: rozumienie mechanizmów finansowych, krytyczne podejście do finansów, dostrzeganie związków ze zjawiskami społecznymi, planowanie, współpraca w grupie, podejmowanie decyzji, realizowanie działań, analizowanie i ocenianie uzyskanych efektów. Celem programu jest stwarzanie dzieciom okazji i przestrzeni poznawczej oraz społecznej do samodzielnej i twórczej aktywności, wymagającej rozwiązywania problemów. Te sytuacje edukacyjne powinny motywować dzieci do: konstruowania wiedzy o pojęciach i mechanizmach finansowych, poznania podstawowych pojęć finansowych i rozwijania słownictwa z tego zakresu, a także do zdobywania doświadczeń w rozwiązywaniu problemów w wyniku interakcji społecznych oraz do rozwijania umiejętności i postaw nadawania wartości określonym działaniom finansowym i krytycznego myślenia (Żytko i in. 2017). Treści programu zostały skupione wokół ośmiu obszarów tematycznych:

1. **pieniądze** – historia, wymiana, wartość, rozmiennianie, towary, wymiana barterowa, monety, banknoty, waluta, podróż zagraniczna, nominały, strefa euro;
2. **zarabianie pieniędzy** – zawody, zapłata, forma zapłaty, dochód, średnia płaca, minimalna płaca, zatrudnianie dzieci, bezrobocie, bieda, zasiłki, kieszonkowe, minimum socjalne, podatki, praca we własnej firmie, emigracja i imigracja zarobkowa;
3. **gospodarstwo domowe** – budżet, potrzeby członków rodziny, edukacja, zdrowie, dobra i usługi, ubezpieczenia, kieszonkowe, wydatki, rachunki, media, deficyt budżetowy, planowanie wydatków, kategorie wydatków, oszczędzanie;

¹ Informacje o pakiecie *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych* można też znaleźć na stronie <https://www.skef.pl/>, 5.11.2019.

4. **sklep** – podaż, popyt, opłacalność zakupów (tanie i drogie towary), strategie marketingowe, kanały sprzedażowe: handel nowoczesny, handel tradycyjny, branże sklepowe, prawa konsumenta, promocje, lista zakupów, planowanie zakupów, sklepik szkolny;
5. **instytucje finansowe** – banki i spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe, odpowiedzialne pożyczanie, dług, kredyt i jego rodzaje, spłata kredytu, konto, konto dla dzieci, usługi bankowe, bankomat, wyciąg z konta, karty kredytowe, karty płatnicze;
6. **przedsiębiorstwo** – przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe, dystrybuowanie, samozatrudnienie, praca dla kogoś, minibiznes plan, zyski i straty w przedsiębiorstwie, dzielenie się pieniędzmi, bankructwo, biznes, właściciel, pracownik, produkcja, opłaty, inwestycje, podatki, reklama, płace;
7. **oszczędzanie i inwestowanie** – inwestycje, plan, oszczędzanie, oszczędności, akcje, giełda – strata i zysk;
8. **solidarność i wzajemna pomoc** – udzielający pomocy, potrzebujący pomocy, zdarzenia losowe, trudne sytuacje życiowe, empatia, sposoby udzielania pomocy, komunikowanie się (Żytka i in. 2017: 19).

Wokół tych obszarów nauczyciel może organizować doświadczenia uczniów dotyczącej edukacji finansowej, dowolnie je rozszerzając i dostosowując do potrzeb rozwojowych i zainteresowań dzieci w swojej klasie.

Pakiet edukacyjny zawiera trzy rodzaje materiałów dla uczniów i nauczycieli: przewodnik dla nauczyciela, komplet kart pracy przygotowanych do wymienionych obszarów tematycznych programu, karty wiedzy oraz materiały dodatkowe. Karty pracy są przeznaczone dla uczniów na cały trzyletni okres edukacji. Zawierają propozycje sytuacji dydaktycznych inspirujących dzieci do działań w zakresie problematyki edukacji finansowej oraz zadania matematyczne o charakterze problemowym, angażujące myślenie, dociekanie, badanie i poszukiwanie rozwiązań. Karty wiedzy to materiał dla nauczyciela i uczniów, w którym w przystępny sposób wyjaśnia się wiele pojęć finansowych, wspartych przykładami, zawarto w nim także ilustracje oraz opowiadania dotyczące np. historii pieniądza. Na materiały dodatkowe składają się pomoce wspierające proces edukacyjny w postaci monet i banknotów do wycięcia, druków, tabel i wykresów.

Badanie efektywności pakietu edukacyjnego

Pakiet edukacyjny *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych* został poddany testowaniu². Celem badań było zweryfikowanie efektywności innowacyjnego środka dydaktycznego „Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych” przygotowanego dla uczniów i nauczycieli klas I–III szkoły podstawowej. Wśród głównych pytań projektu badawczego znalazły się:

² Projekt SKEF jest realizowany z grantu Narodowego Banku Polskiego w ramach programu edukacji ekonomicznej.

- W jakim zakresie pakiet odpowiada na realne potrzeby nauczycieli, uczniów oraz rodziców w zakresie edukacji finansowej i społecznej najmłodszych?
- W jakim zakresie pakiet znajduje zastosowanie w edukacji dzieci w klasach I–III szkoły podstawowej, jakie umiejętności są głównie rozwijane?
- W jakim zakresie pakiet będzie wykorzystywany przez nauczycieli po zakończeniu procesu testowania?

Pytania szczegółowe były następujące:

- Jakie umiejętności uczniów: finansowe, społeczne, matematyczne i inne pozwala rozwijać praca z pakietem *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych* w szkole?
- W jakim zakresie zmieniły się postawa uczniów, ich aktywność oraz zaangażowanie w procesie uczenia się?
- Jaka jest opinia nauczycieli o przydatności poszczególnych elementów pakietu *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych*?

Podstawową metodą badań były eksperyment i technika grup równoległych oraz wywiad. Zastosowano następujące techniki badawcze: testy do pomiaru wiedzy finansowej i matematycznej dzieci (pretest-posttest), scenariusz wywiadu częściowo ustrukturyzowanego z nauczycielami, kwestionariusz autoewaluacji nauczycieli.

W testowaniu pakietu edukacyjnego wzięło udział 44 nauczycieli i 803 uczniów klas I–III szkół podstawowych. Proces testowania pakietu trwał od kwietnia 2017 do lutego 2019 r. W trakcie procesu testowania pakietu każdy nauczyciel był zobowiązany do przeprowadzenia 72 godzin zajęć projektowych, obejmujących wszystkie obszary tematyczne pakietu *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych*, ze szczególnym uwzględnieniem pracy w grupach i parach oraz dyskusji z dziećmi na temat zagadnień finansowych.

Wybrane wyniki badań

Testowanie pakietu w klasach I–III

Badania z wykorzystaniem testów zostały przeprowadzone w klasie I – na początku stosowania pakietu – oraz w klasie III – pod koniec jego realizacji. Badaniem byli objęci uczniowie, którzy zostali zrekrutowani do projektu (grupa eksperymentalna), oraz uczniowie z klas w tych samych szkołach, którzy nie brali udziału w projekcie (grupa kontrolna). W każdym z pomiarów zadania testowe zostały podzielone na trzy grupy:

- wiedza o pieniądzach i sposobach ich pozyskiwania;
- wykorzystanie wiedzy o pieniądzach w praktyce;
- rozwiązywanie problemów matematycznych w kontekście praktycznym (sytuacje finansowe) (por. Dąbrowski 2013; Klus-Stańska, Kalinowska 2016).

Głównym celem badania z wykorzystaniem testów było sprawdzenie, czy między grupą eksperymentalną a kontrolną wystąpią różnice w poziomie umiejętności finansowych

po dwóch latach stosowania pakietu. Aby uniknąć efektu zapamiętywania treści zadań oraz dopasować poziom trudności testów do umiejętności uczniów, zdecydowano, że testy wykorzystane w klasach I oraz II będą się różnić zadaniami. Ta decyzja wywołała jednak taki skutek, że możliwe jest tylko względne porównanie ze sobą grupy kontrolnej i eksperymentalnej. Brak wspólnych zadań między pomiarami uniemożliwia wyznaczenie zmian w zakresie badanych umiejętności na skali wspólnej dla obu pomiarów, można sprawdzić tylko różnice między grupami.

W celu oszacowania różnic w zakresie badanych kompetencji do danych z początkowego oraz z końcowego pomiaru dopasowano niezależnie dwugrupowy model IRT³, w którym grupa kontrolna miała rozkład umiejętności zakotwiczonej na średniej 0 oraz odchyleniu standardowym 1, natomiast rozkład grupy eksperymentalnej był szacowany z danych. W tak zdefiniowanym modelu uczniowie niebiorący udziału w projekcie stanowili grupę odniesienia, względem której wyznaczony został poziom umiejętności uczniów z grupy eksperymentalnej (Kondratek, Pokropek 2013).

Analizę przeprowadzono w dwóch krokach. W pierwszym do danych dopasowano model, w którym wykorzystano wszystkie 10 zadań testu (skala ogólna). W kolejnym kroku dopasowano model IRT dla trzech podobszarów:

1. wiedza o pieniądzach i sposobach ich uzyskiwania (zadania 1–3);
2. wykorzystanie wiedzy o pieniądzach w praktyce (zadania 4, 8, 9);
3. rozwiązywanie problemów matematycznych w kontekście praktycznym (sytuacje finansowe) (zadania 5–7).

Ponieważ obszary były zdefiniowane jedynie przez 3–4 zadania, model IRT dla obszarów dopasowano do danych, ustalając parametry zadań na wartościach oszacowanych w kroku pierwszym, czyli na wartościach z modelu dla skali ogólnej. Model IRT dla trzech wymienionych obszarów miał zatem na celu jedynie oszacowanie średnich poziomów umiejętności w grupie eksperymentalnej.

Zastosowanie wielogrupowego modelu IRT pozwoliło na przeprowadzenie analizy bezpośrednio na poziomie zmiennej ukrytej mierzonej testem umiejętności. Otrzymane w grupie eksperymentalnej średnie, wraz z granicami 95-procentowych przedziałów ufności, przedstawiono w tabeli 1. Wyniki w tabeli 1 są zaprezentowane na skali, w której grupa kontrolna w obu pomiarach ma średnią równą 0 oraz odchylenie standardowe 1. Analiza została przeprowadzona w grupie 567 uczniów, dla których zebrano wyniki z obu pomiarów (451 eksperymentalna, 116 kontrolna).

Podsumowując uzyskane wyniki dotyczące zmian w poziomie umiejętności finansowych uczniów podczas trwającego 2,5 roku testowania pakietu edukacyjnego *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych*, można sformułować następujące wnioski. W pierwszym pomiarze grupa eksperymentalna nie różniła się istotnie statystycznie od grupy kontrolnej, natomiast w końcowym pomiarze można zaobserwować różnice w badanych umiejętnościach między grupą kontrolną a eksperymentalną.

³ Model IRT (*item response theory*) to grupa narzędzi statystycznych służąca do modelowania odpowiedzi na wykonane zadania czy umiejętności uczniów.

Tabela 1. Porównanie poziomu umiejętności uczniów grupy eksperymentalnej w preteście i postteście (średnia grupy kontrolnej wynosi 0)

Fala badania	Skala ogólna			Wiedza o pieniądzech			Wykorzystanie wiedzy			Sytuacje finansowe		
	średnia	95-proc. przedział ufności		średnia	95-proc. przedział ufności		średnia	95-proc. przedział ufności		średnia	95-proc. przedział ufności	
		dolna gr.	górną gr.		dolna gr.	górną gr.		dolna gr.	górną gr.		dolna gr.	górną gr.
pretest (N = 567)	0,10	-0,18	0,37	0,83	-0,73	2,39	0,18	-0,17	0,54	-0,01	-0,31	0,28
posttest (N = 567)	1,38	1,07	1,69	1,39	1,05	1,73	1,22	0,82	1,62	1,20	0,85	1,55
różnica	1,28	–	–	0,56	–	–	1,04	–	–	1,21	–	–

Źródło: opracowanie własne.

Grupa eksperymentalna w porównaniu z kontrolną uzyskała istotnie wyższy poziom umiejętności na wszystkich badanych skalach umiejętności finansowych:

- w ogólnej skali umiejętności finansowych wzrost wyników w grupie eksperymentalnej w stosunku do kontrolnej był wyższy o 1,28 odchylenia standardowego;
- w skali wiedzy o pieniądzech wynik w grupie eksperymentalnej był wyższy niż w grupie kontrolnej o 0,56 odchylenia standardowego;
- w skali wykorzystania wiedzy w praktyce wynik uzyskany w grupie eksperymentalnej był wyższy niż w grupie kontrolnej o 1,04 odchylenia standardowego;
- w skali sytuacji finansowej wynik grupy eksperymentalnej był wyższy niż w kontrolnej o 1,21 odchylenia standardowego.

Nauczycielskie opinie o pracy z pakietem

Pod koniec procesu testowania pakietu innowacyjnego *Myszę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych* przeprowadzono 10 wywiadów indywidualnych z nauczycielami, wykorzystując przygotowany wcześniej scenariusz złożony z 10 pytań. Obejmowały one takie zagadnienia, jak: ogólna ocena pracy z klasą, a w szczególności podczas testowania pakietu, poziom zainteresowania i aktywności dzieci podczas zajęć z pakietem, wskazanie elementów pakietu, które najlepiej sprawdziły się w praktyce, określenie poziomu przygotowania nauczyciela do pracy z tym materiałem i źródeł merytorycznego wsparcia, z których korzystano, a także zmian wprowadzanych w praktyce zawodowej, rodzajów trudności przy realizacji projektu oraz znaczenia podjętej problematyki dla jakości kształcenia w klasach I–III szkoły podstawowej i treści podstawy programowej.

Nauczyciele podkreślali, że dobrze im się pracowało z pakietem. Dobór treści, metod edukacyjnych, jakość materiałów, zakres informacji i ciekawych zadań dla dzieci – to wszystko stanowiło w opinii badanych niewątpliwą zaletę tego projektu. Nauczyciele pracujący z zespołami dzieci z zaniedbanych kulturowo i społecznie środowisk zauważyli, że ten materiał pozytywnie wpływał na ich motywację do uczenia się, zainteresowanie podejmowaną tematyką i aktywności w obszarze zadań matematycznych.

Podczas realizacji projektu dzieci stawały się, zdaniem badanych, ekspertami w wielu obszarach tematycznych. Według nauczycieli największe zainteresowanie wzbudziły takie tematy, jak **pieniądze, zarabianie pieniędzy, sklep**, gospodarstwo domowe, a także przedsiębiorstwo. Dzieci podejmowały praktyczne zadania: przygotowywanie różnych produktów, szacowanie ich ceny, projektowanie reklamy, organizowanie sprzedaży, dostosowywanie się do potrzeb klientów, modyfikowanie cen w zależności od popytu itp. W ten sposób zdobywały podstawy przedsiębiorczości. Kilka nauczycielek zwróciło uwagę, że dzieci dzieliły się zdobytą wiedzą z rodzicami, niejednokrotnie wprawiając ich w zakłopotanie znajomością pojęć ekonomicznych i finansowych, np. wymiana barterowa, giełda, hossa, bessza, popyt i podaż itp.

Większość nauczycieli uczestniczących w wywiadzie podkreślała, że korzystała ze wszystkich materiałów, które umieszczono w pakiecie. Wysoko oceniono *Poradnik dla nauczyciela* i scenariusze zajęć. W tych ostatnich najbardziej podobała się możliwość swobodnego wyboru treści i działań, nie były one narzucone i nie wymagano szczegółowej ich realizacji na podstawie dokładnego scenariusza. Zadbano o samodzielność nauczyciela w podejmowaniu działań edukacyjnych z konkretną klasą. Nauczyciele korzystali też z kart wiedzy i informacji, które znalazły się w *Poradniku dla nauczyciela*, a także ze słowniczka. Dla dzieci najbardziej przydatne były, w opinii badanych, karty pracy i proponowane zadania. Nauczyciele bardzo wysoko ocenili zadania matematyczne, które miały ich zdaniem nowatorski charakter, odbiegający od podręcznikowej sztampy i schematu dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Wzbudzały ich zainteresowanie, pozwalały dzieciom na samodzielne i twórcze rozwiązania, zachęcały do pracy w grupach, dyskusji, dzielenia się strategiami rozwiązywania.

Wśród aktywności, które dzieci najczęściej podejmowały, były działania grupowe: uczniowie wspólnie zbierali informacje, analizowali materiały (np. paragony sklepowe), dyskutowali, planowali rozwiązania i analizowali błędy. Dzieci uczestniczyły też w praktycznych przedsięwzięciach, takich jak: prowadzenie sklepiku szkolnego czy klasowego, organizowanie świątecznych kiermaszów, planowanie wycieczek, obliczanie kosztów różnych przedsięwzięć, planowanie wydatków, organizowanie akcji charytatywnych. Przy okazji tych działań stosowały zdobytą wiedzę w praktyce, pogłębiały rozumienie pojęć matematycznych i finansowych w konkretnym kontekście, np. posługiwały się ułamkami dziesiętymi w naturalnym kontekście (tych treści nie ma w podstawie programowej dla I etapu edukacji).

Zdaniem respondentów podczas zajęć dzieci zadawały wiele pytań, rozmawiały z nauczycielem na przerwach, funkcjonowały inaczej niż na tradycyjnych zajęciach

szkolnych; samodzielnie korzystały z pakietu; proponowały tematy, „wywalczyły kieszonkowe” u rodziców.

Nauczyciele podkreślali, że wiedza, którą zdobyli podczas realizacji projektu, wzbogaciła ich doświadczenie zawodowe i osobiste. Korzystali czasami z pomocy ekspertów lub poszukiwali wiedzy ekonomicznej w innych źródłach. Wymieniali się doświadczeniami z innymi nauczycielami na forum projektu na Facebooku. Trudnym tematem była dla nich problematyka funkcjonowania giełdy, ale część z nich dostrzegła także, że dzieci szybko opanowują te zagadnienia i mają już określone wiadomości zdobyte z innych źródeł niż szkoła. Nauczyciele korzystali czasem z pomocy rodziców, którzy byli właścicielami przedsiębiorstw lub reprezentantami wybranych branż zawodowych. Wychodzili z dziećmi na wycieczki do Centrum Pieniądza, na wystawy, do muzeów, do sklepu, do małych przedsiębiorstw czy zakładów rzemieślniczych.

Nauczyciele w wywiadach podkreślali, że dzięki zajęciom z pakietem dzieci najczęściej rozwijały następujące umiejętności:

- matematyczne rozwiązywanie problemów, operowanie pieniędzmi (ułamki dziesiętne w kontekście);
- językowe, plastyczne;
- interpersonalne – współpraca w grupie, ćwiczenie komunikacji i wystąpień publicznych oraz kultura debaty;
- społeczne – praktykowanie zachowań związanych z edukacją finansową w szkole (wykorzystanie wiedzy w praktyce);
- zdobywanie wiedzy – odwaga działania;
- współpraca, dialog, dyskusja, argumentowanie, „ważenie słów”;
- wykorzystanie wiedzy osobistej dzieci;
- obserwacje „myślące”, myślenie logiczne;
- świadome uczestnictwo w przestrzeni edukacji finansowej.

Nauczyciele pytani o trudności, jakie napotykali podczas testowania pakietu, podkreślali, że czasem brakowało im informacji z zakresu takich obszarów wiedzy, jak giełda i przedsiębiorstwo czy oszczędzanie i inwestowanie. Postulowali uzupełnienie informacji z tego zakresu, wskazali też na możliwość dodania materiałów wizualnych (szkiców, krótkich filmów wyjaśniających trudniejsze zagadnienia ekonomiczne).

Wśród najczęściej wprowadzanych zmian badani nauczyciele wymieniali: zintensyfikowanie lub w ogóle rozpoczęcie na zajęciach pracy w grupach, także podczas rozwiązywania zadań matematycznych, czego dotychczas nie czynili. Proponowali również dzieciom większą liczbę zadań praktycznych, związanych z konkretnymi sytuacjami z codziennego życia, wymagających rozwiązywania problemów, integrowania treści z różnych obszarów wiedzy i umiejętności, organizowania dyskusji. Nauczyciele uczestniczący w badaniach uwierzyli w dawanie większej swobody dzieciom i dostrzegli potencjał rozwojowy dzieci w wieku wczesnoszkolnym.

Część badanych nauczycieli zauważyła także, że praca z pakietem spowodowała zmiany w ich myśleniu o swojej roli zawodowej. Zwrócili uwagę, że jest on inspiracją do

zmodyfikowania rozumienia roli nauczyciela z osoby przekazującej wiedzę w koordynatora wspierającego aktywność uczniów. „Nie naprowadzam – czekam na inicjatywę dzieci i możliwość poszukiwania rozwiązania problemu (...). Więcej słucham, a nie tylko mówię. Nie tylko ja przekazuję wiadomości, ale również uczniowie”. Inna nauczycielka napisała: „Uświadomiłam sobie, że nie ma podziału na treści dla dzieci i dorosłych. Trzeba tylko szukać sposobu ich przekazania”. Zwracano też uwagę na to, że trzeba rozszerzać zakres problematyki prezentowanej dzieciom, nie unikać trudnych tematów, bo: „dzieci zaskakiwały mnie swoimi możliwościami, których do tej pory nie zauważałam”. Zatem dzięki pracy z pakietem nauczyciele lepiej poznawali swoje dzieci, odkrywali ich potencjał, który ujawniał się w interesujących je sytuacjach związanych z edukacją finansową. Jedna z nich napisała: „Uświadomiłam sobie, że muszę wprowadzać treści i formy realizacji wyrównujące szanse wszystkich dzieci, z różnych domów, bo coraz mniej rodziców znajduje czas i ochotę na dbanie o rozwój własnych dzieci, przygotowanie ich do współczesnego świata”.

Nauczyciele byli też pytani o to, w jakim zakresie pakiet może wspierać realizację podstawy programowej: oprócz umiejętności matematycznych, finansowych, ekonomicznych, polonistycznych (czytanie, pisanie, dyskutowanie, argumentowanie), bardzo efektywnie wspiera rozwój umiejętności społecznych, a także „pracę w zespole, twórczość, rozwiązywanie problemów, innowacyjność, przedsiębiorczość, komunikowanie się z innymi, radzenie sobie w codziennych sytuacjach, planowanie, ocenianie ryzyka (...)”. Ponadto rozwija umiejętność zadawania pytań, poszukiwania i analizy zebranych informacji oraz krytycznego myślenia. Treści niejednokrotnie wykraczają poza podstawę programową, co pozwala indywidualizować pracę z dziećmi.

Podsumowanie

Innowacyjny projekt edukacji finansowej, który został zaprezentowany w niniejszym artykule, stanowi przykład kompleksowego rozwiązania stworzonego dla dzieci w edukacji wczesnoszkolnej w wieku 6–10 lat. Jest to propozycja zintegrowania treści i umiejętności wokół obszarów tematycznych związanych z poznawaniem, ale przede wszystkim doświadczaniem zagadnień związanych ze światem ekonomii i finansów. Badania testujące pakiet *Myszę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych* wykazały, jak duże znaczenie ma wprowadzenie edukacji matematycznej z wykorzystaniem zadań problemowych w kontekście właśnie problematyki finansowej. Dzieci mają wtedy szansę nie tylko poznawać pojęcia matematyczne i rozwijać umiejętności z tego zakresu, ale przede wszystkim budować rozumienie codziennych działań w otaczającym je świecie ekonomicznych wyzwań, w tym również finansowych. Zatem zaproponowany obszar tematyczny wspiera rozwój umiejętności matematycznych i odwrotnie – zdobywane kompetencje matematyczne stanowią ważny instrument tworzenia świadomości i znaczenia takich działań. Pojęcie „socjalizacja ekonomiczna” opisywane w tym artykule nie obejmuje tylko dzieci, można je z powodzeniem odnieść do dorosłych. W toku realizacji w szkołach pakietu

Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych także nauczyciele mogli zweryfikować swoją dotychczasową wiedzę ekonomiczną i ją rozwinąć, przygotowując się do prowadzenia poszczególnych zajęć tematycznych. Zaangażowanie i zainteresowanie problematyką finansową wśród dzieci wskazywało na istnienie dość rozległej wiedzy osobistej z tego zakresu, co dawało podstawy do konstruowania nowej. Poza tym dzieci chętnie dzieliły się zdobytymi umiejętnościami i wiadomościami z rodzicami, niejednokrotnie współtworząc kontekst socjalizacji ekonomicznej dorosłych.

Warto kontynuować proces testowania pakietu w różnych grupach środowiskowych dzieci w wieku wczesnoszkolnym i zachęcać nauczycieli do wykorzystywania tego materiału nie tylko na zajęciach dodatkowych, ale przede wszystkim wprowadzać tę problematykę do codziennych zajęć szkolnych na pierwszym etapie edukacji.

Literatura

- Dąbrowski M. (2013), *(Za) trudne, bo trzeba myśleć? O efektach nauczania matematyki na I etapie kształcenia*. Warszawa, IBE.
- Frączek B. (2017), *Zakres i formy edukacji finansowej w Polsce oraz jej skutki*. „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 339.
- Klus-Stańska D., Kalinowska A. (2016), *Rozwijanie myślenia matematycznego młodszych uczniów*. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kołodziej S. (2014), *Edukacja ekonomiczna dzieci i młodzieży w Polsce*. „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 167.
- Kondratek B., Pokropek A. (2013), *IRT i pomiar edukacyjny*. „Edukacja”, 4(124).
- Majewski B. (2010), *Badanie świadomości i podstaw wiedzy ekonomicznej wśród uczestników programów edukacyjnych skierowanych do najmłodszych*. „E-mentor”, 2(34).
- Roland-Levy Ch. (2004), *W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne?* W: T. Tyszka (red.), *Psychologia ekonomiczna*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Święcka B. (2018), *Kompetencje finansowe i edukacja finansowa. Ujęcie teoretyczne i praktyczne*. „Journal of Insurance, Financial Markets and Consumer Protection”, 27(1).
- Żytko M., Kalinowska A., Kruk E. (2017), *Myślę, decyduję, działam – finanse dla najmłodszych. Pakiet do edukacji finansowej dla uczniów klas I–III. Poradnik dla nauczycieli*. Gdynia, Stowarzyszenie Krzewienia Edukacji Finansowej.